

فصلنامه علمی - تخصصی فرهنگ پژوهش

شماره ۱۸، تابستان ۱۳۹۳، ویژه علوم سیاسی

درآمدی بر نقش احزاب در ادوار مختلف قانون گذاری جمهوری اسلامی ایران

تاریخ دریافت: ۹۳/۷/۱۹ تاریخ تأیید: ۹۳/۱۰/۵

سیدحسین میرخلیلی*

چکیده

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فعالیت احزاب به رسمیت شناخته شده است. یکی از مهم ترین کارکردهای احزاب، تلاش برای به دست آوردن کرسی پارلمانی و تأثیر بر روند قانون گذاری است. این کارکرد احزاب در دو برهه زمانی خود را نشان می دهد: پیش از انتخابات و بعد از انتخابات. روش انجام این تحقیق بر مبنای روش توصیفی و همبستگی بوده و برای گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه ای استفاده شده است. در عرصه انتخابات، میزان تبلیغات از جانب گروه های فعال در انتخابات مجلس شورای اسلامی، موید این مطلب است که هرگاه رقابت گروه ها در انتخابات جدی تر باشد، میزان مشارکت مردم نیز بیشتر خواهد شد. در عرصه قانون گذاری نیز احزاب پیروز برای پیشبرد برنامه های خود تلاش می کنند با ارائه طرح های مطلوب تقنینی و پشتیبانی کارشناسی نمایندگان و ایجاد هم گرایی و هم رایی بین آنان، فرآیند مطلوبی از قانون گذاری را فراهم کنند. در پایان مقاله، پیشنهادهایی ارائه شده است.

واژه های کلیدی: حزب سیاسی، مجلس شورای اسلامی، مشارکت سیاسی، انتخابات، فرآیند قانون گذاری

* کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم ع

مقدمه

در نظام‌های سیاسی کنونی هم‌اندیشی کاملی نسبت به ضرورت تحزب وجود دارد و از احزاب با عنوان چرخ ماشین دموکراسی، نماد سیاست مدرن، حلقه مفقوده، واسطه بین مردم و کارگزاران و تصمیم‌گیران سیاسی یاد می‌شود (بشیریه، ۱۳۸۲، ص ۱۲۲). از سوی دیگر رابطه بین احزاب و قوه مقننه در جوامع پیشرفته به صورت گسترده‌ای وجود دارد و از مهم‌ترین کارکردهای احزاب، تلاش برای به دست آوردن کرسی در پارلمانی و تاثیر بر روند قانون‌گذاری محسوب می‌شود (دوورژه، ۱۳۵۷، ص ۲۴). این کارکرد احزاب در دو برهه زمانی خود را نشان می‌دهد: پیش از انتخابات و بعد از انتخابات.

پیش از انتخابات. نخستین وظیفه احزاب این است که نامزدهای مناسبی که ارزش پشتیبانی حزبی را دارند و حزب را به تصاحب کرسی‌های بیشتر قادر می‌کنند، برگزینند.

بعد از انتخابات. پس از انتخابات فصل جدیدی در فعالیت احزاب آغاز می‌شود. حزبی که اکثریت آرا را به دست می‌آورد، حکومت را تشکیل می‌دهد و به رفتارهای نمایندگان پارلمان نظم می‌دهند، امکان نقد را فراهم می‌کنند و به مردم نیز برای قضاوت بهتر در انتخاب‌های بعدی کمک می‌کند.

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ نیروهای عظیمی از شور و هیجان سیاسی و مذهبی و مردمی آزاد گشت و به دنبال گسترش آزادی‌های سیاسی و اجتماعی، صدها حزب و گروه در عرصه کشور پا به عرصه فعالیت نهاد.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فعالیت احزاب به رسمیت شناخته شده است (قانون اساسی، اصل ۲۶). رکن قانون‌گذاری نیز در جمهوری اسلامی ایران در مجلس شورای اسلامی قرار داده شده و در دیدگاه بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران در راس امور نظام قرار دارد و مصوبات آن مبنای حرکت نظام در همه بخش‌ها می‌باشد.

۱. مفهوم حزب

حزب یک واژه عربی است که بهترین معادل آن را در فارسی گروه یا دسته به کار می‌برند. در فرهنگ‌های دهخدا و معین، حزب به سازمان تشکیلات سیاسی معنا شده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ص ۸۹۰؛ معین، ۱۳۶۴، ص ۱۳۵۲).

واژه party در انگلیسی یا parti در فرانسه، به تدریج در قرن هفدهم کلمه پارتی در زبان فرانسه مفهومی سیاسی می‌یابد و این واژه در قلمرو سیاست نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد.

هر چند چندین دهه از تفکر حزب سیاسی می‌گذرد، تاکنون تعریف واحد یا قابل قبولی از آن ارائه نشده و هر اندیشمندی به فراخور مشرب فکری خود به تعریف خود از حزب پرداخته است.

این پژوهش تلاش می‌کند تا از مجموع تعاریف، مولفه‌های مقوم حزب را استخراج و به عنوان تعریف عملیاتی دنبال نماید. حزب از منظر این پژوهش عبارت است از: جمعیت سازمان یافته در درون یک نظام سیاسی که دارای عقاید مشترک‌اند و برای کسب قدرت و به کارگیری قدرت سیاسی برای اجرای اهداف و دیدگاه‌هایشان با هم متحد شده‌اند (مدیرشانه-چی، ۱۳۷۵، ص ۲۸).

۲. احزاب رسمی جمهوری اسلامی ایران

طبق آخرین اعلام رسمی وزارت کشور ۲۲۱ حزب و تشکل سیاسی دارای پروانه و مجوز فعالیت در کشور می‌باشند که در سایت رسمی وزارت کشور (www.moi.ir) قابل مشاهده می‌باشد.

تشکل‌ها و احزاب دیگری نیز هستند که درخواستی برای مجوز نداده و حتی انگیزه‌ای نیز برای ثبت شدن ندارند و شأن خود را فراتر از تشکیل حزب و درخواست مجوز می‌دانند و برخی از ائتلاف‌ها نیز وجود دارند که در ایام خاص مثل انتخابات با عناوین مختلف تشکیل شده و پس از مدتی از هم می‌پاشند و دارای مجوز رسمی نیز نیستند.

مهم‌ترین این تشکل‌ها عبارت است از: حزب جمهوری اسلامی، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، جامعه روحانیت مبارز تهران، انصار حزب الله، رایحه خوش خدمت، جبهه پایداری ایران اسلامی.

اینک به معرفی مختصر احزاب و تشکل‌های مهم و تأثیرگذار در جمهوری اسلامی ایران که در انتخابات‌های ادوار مختلف مجلس شورای اسلامی نقش پررنگ داشته و کاندیداهای مورد حمایت خود را به مجلس شورای اسلامی فرستاده‌اند، می‌پردازیم.

در یک تقسیم بندی کلی و برای شناخت بهتر، احزاب موجود را در چهار دسته‌بندی احزاب جناح راست یا اصول‌گرا، احزاب جناح چپ یا اصلاح‌طلب، احزاب مستقل و احزاب ملی قرار داده و به معرفی آن‌ها خواهیم پرداخت:

۱-۲. احزاب جریان راست یا اصول‌گرایان

الف. حزب جمهوری اسلامی ایران

تشکیل حزب جمهوری اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ و هفت روز پس از پیروزی انقلاب اسلامی می‌باشد که پنج نفر از روحانیون برجسته نهضت تاسیس حزب جمهوری اسلامی را اعلام داشتند.

فعالیت انتخاباتی

در انتخابات دوره اول مجلس شورای اسلامی حضوری چشمگیر در ائتلاف با جامعه روحانیت مبارز داشت که در حدود ۷۰ تا ۸۰ درصد مجلس را در اختیار گرفت. در دوره دوم مجلس نیز حزب جمهوری بدون رقیب بود و نتیجه انتخابات را به نفع خود رقم زد.

در مجلس دوم اختلافات درون حزبی بروز یافت. اختلاف بین دو جناح داخلی حزب، یعنی جریان موتلفه و جریان روشنفکر و چپ رخ داد که در جریان نخست‌وزیری مهندس میرحسین موسوی به اوج خود رسید و به جریان ۹۹ نفر معروف گردید. دامنه اختلافات به سطح جامعه کشیده شد و شکافی عمیق در حزب به وجود آورد. در نهایت در خرداد ۱۳۶۶ با موافقت امام، حزب جمهوری اسلامی تعطیل و فعالیت آن متوقف گردید (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۲ خرداد ۱۳۶۶).

ب. جامعه روحانیت مبارز تهران

در اوایل انقلاب عده‌ای از روحانیون مبارز که از سال ۱۳۴۲ در نهضت امام خمینی علیه السلام شرکت داشتند با تایید حضرت امام با شرکت عده‌ای از اعضای جامعه مدرسین حوزه علمیه قم گردهم آمده و جامعه روحانیت مبارز تهران را به وجود آوردند.

فعالیت انتخاباتی

در یک جمع‌بندی کلی در سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۷ به طور کامل و از سال ۱۳۶۷ تا ۱۳۷۶ به طور نسبی، جامعه روحانیت مبارز تهران مهم‌ترین تشکل سیاسی کشور محسوب می‌گردد. در تمامی این سال‌ها جامعه روحانیت مبارز تهران با همراهی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، نقش پدري و هدايت جريان‌های مذهبی و همفکر خود را حفظ کردند.

در مجلس دوم و قبل از انشعاب، جامعه روحانیت مبارز تهران اکثریت مجلس را در دست داشت و در انتخابات دوره سوم مجلس به اقلیت تبدیل شد.

در دوره چهارم مجلس شورای اسلامی، اکثریت قاطع مجلس از اعضا و هواداران جامعه روحانیت مبارز تهران و تشکل‌های همسو با آن بودند و دولت و مجلس را همزمان در اختیار خود داشت. این پیروزی در دوره پنجم مجلس نیز به طور نسبی حفظ شد.

ج. حزب مؤتلفه اسلامی

هسته اولیه این جمعیت از سال ۱۳۴۱ شکل گرفت. پس از پیروزی انقلاب نیز در بین سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۶ به دستور امام در حزب جمهوری ادغام و فعالیت می‌کردند. سپس از سال ۱۳۶۷ به صورت حزبی مستقل وارد صحنه سیاسی کشور شدند.

۲-۲. احزاب جریان چپ یا اصلاح طلبان

الف. مجمع روحانیون مبارز

همان‌گونه که بیان شد در پی بروز اختلافاتی در بین گروه‌های داخلی جامعه روحانیت مبارز تهران و حزب جمهوری اسلامی، عده‌ای از اعضای جامعه روحانیت با اذن امام

خمینی علیه السلام در اواخر سال ۱۳۶۶ از جامعه روحانیت جدا شده و مجمع روحانیون مبارز را تشکیل دادند.

فعالیت انتخاباتی

در اولین روزهای انشعاب و تشکیل مجمع روحانیون مبارز در آستانه مجلس سوم شورای اسلامی، این حزب توانست اکثر کرسی‌های مجلس را در دست بگیرد اما پس از ارتحال حضرت امام خمینی علیه السلام و پیروزی هاشمی رفسنجانی در انتخابات ریاست جمهوری، اکثریت اعضای کابینه از جناح راست انتخاب شدند. ولی با شروع انتخابات دوره هفتم ریاست جمهوری و اعلام کاندیداتوری خاتمی از اعضای برجسته مجمع و پیروزی قاطع وی در انتخابات، بار دیگر مجمع روحانیون در صدر احزاب فعال در عرصه سیاسی کشور قرار گرفت.

در انتخابات مجلس ششم نیز این پیروزی ادامه یافت و از ۳۰ سهمیه حوزه انتخابیه تهران، ۲۰ نفر از لیست مجمع روحانیون مبارز به مجلس راه یافتند و ریاست مجلس ششم نیز به مهدی کروبی دبیرکل مجمع روحانیون مبارز رسید و در واقع دو عضو اصلی مجمع روحانیون مبارز تهران در راس دو قوه کشور قرار گرفتند.

ب. جبهه مشارکت ایران اسلامی

پس از پیروزی خاتمی در خرداد ۱۳۷۶ جمعی از حامیان وی که از مجمع روحانیون مبارز فاصله داشتند، حزب مشارکت را تشکیل و از وزارت کشور مجوز فعالیت رسمی دریافت کردند. جبهه مشارکت ایران اسلامی پس از انتخابات سال ۱۳۸۸ و در جریان مسائلی که پس از انتخابات روی داد، توسط کمیسیون ماده ۱۰ احزاب، منحل اعلام گردید.

فعالیت انتخاباتی

این حزب نیز در اولین روزهای تشکیل و در انتخابات ششمین دوره مجلس توانست آرای زیادی را در سراسر کشور کسب کند و بین ۱۴۰ تا ۱۵۰ کرسی مجلس ششم را به خود اختصاص داد. سیدمحمدرضا خاتمی دبیرکل حزب نیز به عنوان نایب رییس مجلس انتخاب گردید.

این حزب در انتخابات دور هشتم ریاست جمهوری نیز پیروز انتخابات گردید اما در جریان انتخابات مجلس هفتم، پس از رد صلاحیت تعداد زیادی از افراد برجسته‌اش شکست سنگینی را متحمل شد و پس از آن تا زمان انحلال موفقیتی به دست نیاورد.

ج. سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی ایران

پس از پیروزی انقلاب اسلامی اعضای اسلام‌گرای جدا شده از سازمان مجاهدین خلق و گروه‌های هفت‌گانه، سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی را تاسیس نمودند. در سال ۱۳۷۰ تعدادی از آنها تجدید حیات داده و با نام سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی ایران از وزارت کشور مجوز گرفتند.

فعالیت انتخاباتی

در انتخابات مجلس ششم این حزب در کنار حزب مشارکت حضور جدی داشت و بهزاد نبوی از ارکان حزب به نایب رئیسی مجلس رسید. این حزب نیز مانند جبهه مشارکت پس از انتخابات مجلس ششم به حاشیه رفته و در حوادث پس از انتخابات سال ۱۳۸۸ منحل اعلام گردید.

د. حزب اعتماد ملی

پس از اعلام کاندیداتوری مهدی کروبی در انتخابات دوره نهم ریاست جمهوری و عدم حمایت جریان اصلاحات که به شکست وی منجر گردید، وی با همکاری کارگزاران انتخاباتی خود حزب اعتماد ملی را در آبان ۱۳۸۴ تاسیس نمود و از دبیرکلی مجمع روحانیون استعفا داد (روزنامه کیهان، ۱۰ تیرماه ۱۳۸۵).

فعالیت انتخاباتی

حزب اعتماد ملی در انتخابات دوره هشتم مجلس لیست انتخاباتی ارائه و چندان موفق نبود و فعالیت اصلی خود را بر محور کروبی در انتخابات دوره دهم ریاست جمهوری متمرکز کرد که با شکست وی در انتخابات و حوادث سال ۸۸ وی از عرصه فعالیت سیاسی خارج و به حبس خانگی رفت، اما فعالیت حزب اعتماد ملی همچنان ادامه دارد.

ه. حزب کارگزاران سازندگی ایران

در آستانه انتخابات دوره پنجم مجلس، اختلافاتی بین دولت هاشمی رفسنجانی و جامعه روحانیت مبارز بر سر ارائه لیست در حوزه تهران رخ داد که در نهایت منجر به بیانیه ۱۶ نفر از وزرا و معاونین رئیس جمهور در بهمن ۱۳۷۴ گردید که به تاسیس حزب کارگزاران سازندگی منجر شد.

فعالیت انتخاباتی

در اولین روزهای تشکیل حزب کارگزاران در آستانه مجلس پنجم، تعدادی از افراد برجسته حزب با آرای بالا به نمایندگی مردم انتخاب شدند و بر اهمیت و اعتبار این حزب افزود. این موفقیت در مجلس ششم نیز تکرار گردید و با سایر گروه‌های دوم خرداد اکثریت مجلس را در دست گرفتند.

۳-۲. احزاب مستقل یا جریان سوم

جریان سوم یا احزاب مستقل در جمهوری اسلامی ایران، آن‌چنان‌که باید استمرار نداشته‌اند. در اینجا به معرفی دو حزب شاخص که خود را مستقل می‌شمارند، می‌پردازیم:

الف. جمعیت دفاع از ارزش‌های انقلاب اسلامی

در آستانه انتخابات مجلس پنجم شورای اسلامی، آیت‌الله ری‌شهری با صدور بیانیه‌ای مواضع خویش و جمعی از همفکران را اعلام و در بهمن ۱۳۷۴ رسماً تشکیل این جمعیت را اعلام نمود.

فعالیت انتخاباتی

جمعیت در اولین روزهای تشکیل خود به ارائه فهرست انتخاباتی در دوره پنجم مجلس پرداخت که تلفیقی از لیست‌های انتخاباتی دو جریان اصلی کشور بود که با اهداف و ویژگی‌های مورد نظر جمعیت تطبیق داشتند.

فعالیت اصلی جمعیت در آستانه انتخابات دوره هفتم ریاست جمهوری بود که با معرفی آیت‌الله ری‌شهری دبیرکل جمعیت به عنوان کاندیدای ریاست جمهوری به اوج خود رسید، اما توفیقی در نتیجه به دست آمده، نداشت و بالاخره در آبان ۱۳۷۷ توقف فعالیت‌های این جمعیت اعلام گردید.

ب. حزب اعتدال و توسعه

این حزب در آستانه انتخابات مجلس ششم با انتشار بیانیه‌ای موجودیت خود را اعلام کرد. اکثر اعضای تشکیل دهنده این حزب از مقامات ارشد دولتی و کارشناسان ارشد اقتصادی دولت هاشمی رفسنجانی بوده‌اند.

فعالیت انتخاباتی

انتخابات مجلس ششم اولین حضور این حزب بود که فقط ۴ نفر از لیست ۲۶ نفره این حزب از تهران که متمایل به جناح چپ بودند، توانستند وارد مجلس شوند.

نگاهی به ترکیب ۲۶ نفره این حزب در تهران، می‌تواند نگاه مستقل این حزب را معرفی کند که از این لیست ۱۵ نفر از جناح راست، ۱۲ نفر مشترک با لیست حزب کارگزاران، ۳ نفر از لیست انتخاباتی حزب اسلامی کار (چپ) و ۲ نفر از اعضای خود این حزب به چشم می‌خورد.

اوج موفقیت این حزب به انتخابات دوره یازدهم ریاست جمهوری معطوف است. این حزب با معرفی دکتر روحانی به عرصه سیاسی کشور بازگشت و اکثر اعضای اصلی حزب در ستاد انتخاباتی روحانی حضور داشتند و به عنوان بازوی اصلی انتخاباتی حسن روحانی فعالیت می‌کردند.

۴-۲. احزاب ملی مذهبی

الف. نهضت آزادی ایران

نهضت آزادی در سال ۱۳۴۰ به دست آیت‌الله طالقانی، مهندس بازرگان و دکتر سحابی تأسیس شد. پس از انقلاب اسلامی دبیرکل نهضت آزادی مهندس بازرگان از طرف امام خمینی علیه السلام به نخست وزیر منصوب شد که با اشغال سفارت آمریکا و اتفاقات بعدی به استعفای وی منجر گردید.

فعالیت انتخاباتی

در دوره اول انتخابات مجلس، نهضت آزادی حضوری پر رنگ داشت و تعدادی از اعضای خود را به مجلس شورای اسلامی فرستاد. در طی دوره اول مجلس به دلیل خیانت‌های

بنی‌صدر و سازمان مجاهدین خلق و نزدیکی برخی اعضای نهضت آزادی با اینان و بعضی موضع‌گیری‌های جنجالی اعضای نهضت آزادی، زمینه را برای طرد این جریان هموار ساخت. در انتخابات دوره دوم مجلس، اکثر اعضای نهضت آزادی رد صلاحیت شدند و با رد صلاحیت بازرگان در انتخابات ریاست جمهوری، این حزب از صحنه اجرایی و سیاسی کشور خارج شد.

امام خمینی علیه السلام در بهمن ۱۳۶۶ نامه‌ای در مورد نهضت آزادی صادر کرده و فرمودند: نهضت آزادی برای هیچ امری از امور دولتی یا قانون‌گذاری یا قضائی صلاحیت ندارند. بدین ترتیب نهضت آزادی از شرکت در انتخابات دوره سوم مجلس منع شد.

در دوره پنجم انتخابات مجلس، نهضت آزادی لیستی ۱۵ نفره را برای حوزه انتخابیه تهران اعلام کرد که از این میان ۵ نفر به تایید شورای نگهبان رسیدند. اما این تعداد نیز به دلیل اعتراض به رد صلاحیت بقیه اعضای خود، از کاندیداتوری انصراف دادند.

در دوره ششم مجلس، نهضت آزادی حضور فعال‌تری اتخاذ کرد و در تهران لیست سی نفره معرفی کرد که تنها یک نفر از آنان، به جمع راه یافتگان رفت اما پس از بازشماری مجدد شورای نگهبان از حضور در مجلس بازماند.

۳. نگاهی به ادوار مختلف مجلس شورای اسلامی

در این بخش از پژوهش به معرفی مختصر مجالس هشت‌گانه پس از پیروزی انقلاب اسلامی می‌پردازیم و ضمن بررسی شرایط قبل از انتخابات و احزاب فعال در آن، به تحلیل چگونگی برگزاری انتخابات، نتایج حاصله، جناح‌بندی‌های داخلی مجلس، مهم‌ترین رخدادهای

سیاسی هر دوره از قانون‌گذاری و مهم‌ترین طرح‌ها و لوایح مصوب در هر دوره از مجلس خواهیم پرداخت.

۱-۳. دوره اول مجلس شورای اسلامی

انتخابات اولین دوره مجلس شورای اسلامی روز ۲۴ اسفند ۱۳۵۸ برگزار شد. در جریان انتخابات سه نیروی مذهبی، ملی و گروه‌های چپ در مقابل هم قرار گرفتند. اما رقابت اصلی بین حزب جمهوری اسلامی و دفتر همکاری مردم با رئیس‌جمهور و گروه همنام بود.

روند انتخابات

طبق اعلام وزارت کشور در مهلت قانونی ثبت نام از کاندیداهای مجلس حدود ۱۹۰۰ نفر ثبت‌نام کردند که از آن میان ۵۴۰ نفر در تهران و حدود ۱۴۰۰ نفر در شهرستان‌ها نامزد مجلس شدند.

انتخابات اولین دوره مجلس به دلیل شرکت گسترده تمامی نیروها و گروه‌های فعال در انقلاب با انتخابات‌های قبلی تمایز داشت. این رقابت‌ها موجب شکل‌گیری نیروهای جدید شده بود و احتمال آن که گروه خاصی، اکثریت مجلس را به دست بگیرد، کم بود و به همین دلیل احزاب از وحدت و ائتلاف سخن می‌گفتند. حزب جمهوری موفق شد بسیاری از گروه‌های مذهبی را با خود همراه کند و لیست ائتلاف بزرگ را دو روز قبل از انتخابات منتشر کرد.

نتیجه انتخابات

انتخابات در ۲۴ اسفند ۱۳۵۸ برگزار شد و ۹۷ نفر از کاندیداها موفق شدند اکثریت مطلق آرا را در سراسر کشور به دست آوردند و انتخاب بقیه نمایندگان به دور دوم موقوف شد (آشنایی با مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۱: ۲۲-۲۵).

در تهران نیز ۱۸ نفر حائز اکثریت مطلق آرا شدند که از آن میان ۱۱ نفر از لیست ائتلاف بزرگ، ۵ نفر از لیست گروه همنام و ۲ نفر از دفتر همکاری مردم با رئیس جمهور بودند. انتخابات مرحله دوم اردیبهشت ۱۳۵۹ انجام شد و ۱۳۷ نفر از سراسر کشور انتخاب شدند. در تهران نیز ۱۲ نفر در دور دوم مشخص شدند که در این میان ۹ نفر از لیست ائتلاف بزرگ، ۲ نفر از لیست گروه همنام و یک نفر از لیست گروه جاما و دفتر همکاری مردم با رئیس جمهور بودند.

طیف‌های سیاسی حاضر در مجلس

جناح‌بندی سیاسی با آغاز به کار مجلس، نمود بیشتری یافت. در مجلس اول، چهار گروه نماینده داشتند: ۱. جناح مذهبی به رهبری حزب جمهوری اسلامی که اکثریت مجلس را دارا بودند ۲. نهضت آزادی که تحت عنوان گروه همنام به مجلس راه یافتند و رهبری جناح اقلیت را به عهده داشتند ۳. جناح طرفدار رئیس جمهور بنی صدر ۴. نمایندگان مستقل. از جناح چپ هم تعداد کمی به مجلس راه یافتند که چند تن از آنان نیز رد اعتبار شدند (روزنامه اطلاعات، ۳ خرداد ۱۳۵۹).

در مجموع در دوره اول مجلس، فراکسیون ائتلاف بزرگ (جناح مذهبی) ۸۵ نماینده، فراکسیون همنام ۲۰ نماینده، دفتر هماهنگی مردم با رئیس جمهور ۳۳ نماینده و مستقل‌ها ۱۱۵ نماینده داشتند.

مهم‌ترین مصوبات مجلس اول

انتخاب نخست وزیر

از مشخصه‌های دوره اول مجلس، رقابت جناح‌ها برای انتخاب اولین نخست وزیر بود. طبق قانون اساسی تشکیل کابینه بر عهده نخست وزیر بود. بنی صدر برای تعیین نخست وزیر در مقابل مجلسی قرار گرفت که اکثریت آن با رئیس جمهور هماهنگ نبودند. در نهایت بنی صدر، رجایی را به عنوان نخست وزیر به مجلس معرفی کرد و مجلس با اکثریت آرا به وی رای مثبت داد.

اختلافات بنی صدر با اکثریت مجلس، هر روز گسترده‌تر و علنی‌تر می‌شد. اوج این اختلافات در سخنرانی بنی صدر در ۱۴ اسفند ۱۳۵۹ در دانشگاه تهران بود که باعث درگیری‌های گسترده‌ای شد. امام خمینی علیه السلام پس از تخلفات بنی صدر و شکست‌های جبهه جنگ، در روز ۲۰ خرداد ۱۳۶۰ بنی صدر را از فرماندهی کل نیروهای مسلح عزل کرد (صحیفه نور، ج ۱۴: ۲۷۴).

این امر سبب شد فراکسیون اکثریت مجلس، طرح عدم کفایت سیاسی رئیس جمهور را تصویب کنند. در روزهای ۳۰ و ۳۱ خرداد ۱۳۶۰، طرح عدم کفایت سیاسی در مجلس مورد بحث قرار گرفت و با اکثریت قاطع ۱۷۷ رای موافق و یک رای مخالف و تعدادی ممتنع به تصویب رسید. نمایندگان طرفدار بنی صدر نیز در رای‌گیری شرکت نکردند (همان، جلسه ۱۶۸).

تسخیر سفارت آمریکا و بحران گروگان گیری

از مسائل مهم سیاسی که مجلس با آن مواجه شد، تسخیر سفارت آمریکا بود. امام خمینی علیه السلام حل این مسئله را قبل از آغاز کار مجلس اول، به مجلس واگذار کرد (روزنامه کیهان، ۴ اسفند ۱۳۵۸).

مسئله گروگان گیری در مجلس به دو گروه موافقان و مخالفان آزادی گروگان ها تقسیم می شدند. موافقان آزادی گروگان ها عبارت بودند از: حزب جمهوری اسلامی و فراکسیون اکثریت مجلس، نهضت آزادی و فراکسیون همنام و طرفداران بنی صدر. مخالفان نیز بیشتر از نمایندگان مستقل و چندتن از حزب جمهوری اسلامی بودند که در نهایت نظر فراکسیون اکثریت مجلس به رهبری حزب جمهوری اسلامی اعمال شد (مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره اول، جلسه ۶۳، ص ۴۵).

قانون فعالیت احزاب و جمعیت های سیاسی

از اقدامات مهم مجلس اول، تصویب قانون حدود فعالیت احزاب و جمعیت ها بود. این قانون تحت عنوان فعالیت احزاب و جمعیت ها و انجمن های سیاسی و یا اقلیت های دینی شناخته شده و در جلسه ۱۷۸ مورخ ۱۸ تیر ۱۳۶۰ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید.

۲-۳. دوره دوم مجلس شورای اسلامی

انتخابات دومین دوره مجلس شورای اسلامی در شرایطی برگزار می گردید که بسیاری از یاران اصلی انقلاب به شهادت رسیده بودند و ایران درگیر جنگ همه جانبه با کشور عراق بود و گروه هایی نیز در داخل به ترور و بمب گذاری های متعدد مشغول بودند.

این انتخابات تفاوت دیگری نیز با انتخابات دور اول مجلس داشت که برخی از گروه های فعال در دوره اول مجلس دست به اقدامات مسلحانه و خرابکارانه زده بودند و از جرگه رقابت

خارج شده بودند و برخی دیگر از گروه‌های مخالف نیز به بهانه فقدان آزادی دست به تحریم زده و در انتخابات حضور نداشتند و در واقع دومین دوره انتخابات مجلس شورای اسلامی عملاً صحنه رقابت بین نیروهای وفادار به انقلاب و پیرو خط امام بود.

مهم‌ترین و جدی‌ترین احزاب شرکت‌کننده در این دوره انتخابات، جامعه روحانیت مبارز و حزب جمهوری اسلامی بودند (روزنامه جمهوری اسلامی، ۲۳ آذر ۱۳۶۲).

روند انتخابات

در این انتخابات تعداد ۱۵۸۴ نفر آمادگی خود را برای کاندیداتوری اعلام کردند که صلاحیت ۱۲۷۵ نفر تایید گردید و از این تعداد هم ۱۱۵ نفر اعلام انصراف نمودند. مرحله نخست انتخابات در فروردین ۱۳۶۳ برگزار گردید که حدود ۱۶ میلیون رای به صندوق ریخته شد و تعداد ۱۲۱ نفر به مجلس راه یافتند. تعداد ۱۳۰ نفر از نمایندگان نیز در انتخابات مرحله دوم که در اردیبهشت ۱۳۶۳ برگزار گردید به مجلس راه یافتند (کارنامه مجلس شورای اسلامی دوره دوم: ۱۴).

دسته بندی‌ها و جناح‌های سیاسی مجلس دوم

در زمان تشکیل مجلس دوم به خاطر شرایط انقلاب و وضعیت جنگی، کشور نیازمند وحدت و انسجام کامل بود و انتظاری که از مجلس می‌رفت، ایجاد همبستگی و پرهیز از گروه‌گرایی بود که این انتظار چندان هم محقق نشد و در این مجلس بود که سلیقه‌ها در میان نیروهای وفادار به امام و انقلاب بروز کرد و در اواخر این دوره علنی شد و بعدها به جناح چپ و راست مشهور گردیدند.

در جریان انتخابات حزب جمهوری به عنوان اصلی‌ترین نیروی سیاسی کشور در این عرصه فعالیت می‌کرد ولی در واقع این حزب نه تنهایی کارایی سابق خود را نداشت بلکه

در نهایت در مجلس دوم به تعطیلی کشیده شد و فعالیت‌هایش برای همیشه متوقف گردید و ابتکار عمل به دست جامعه روحانیت مبارز افتاد.

طرح‌ها و لوایح دوره دوم

در این دوره طرح‌ها و لوایح زیادی به تصویب رسید که برای این که بتوان به فضای حاکم بر مجلس در جریان و روند قانون‌گذاری پی برد، چند نکته را باید مورد توجه قرار داد.

نکته اول اینکه جناح بندی‌های داخل مجلس و وجود دو جریان فقه‌ای مشهور به فقه پویا و فقه سنتی، بر روند قانون‌گذاری تاثیر منفی گذاشته بود.

نکته دیگر اینکه به دلیل تخصصی نبودن کمیسیون‌ها، ضعف کارشناسی در بررسی طرح‌ها و لوایح نیز ظاهر می‌شود و این مسئله باعث گردید تا حجم مصوبات اصلاحی افزوده شود. به عنوان مثال در ۲۸ مهر ۱۳۶۶ طرح ترخیص کالاهای پزشکی ضروری مورد نیاز بنیاد شهید، تصویب و هفت روز بعد، طرح اصلاح قانون مذکور تقدیم مجلس شد (کارنامه دوره دوم مجلس شورای اسلامی).

۳-۳. دوره سوم مجلس شورای اسلامی

روند انتخابات

انتخابات در دو مرحله در فروردین ۱۳۶۷ و اردیبهشت ۱۳۶۷ برگزار شد. تعداد دواطلبان در این دوره ۲۰۰۱ نفر و کاندیداهای دارای صلاحیت بالغ بر ۱۶۱۵ نفر بودند که این دو رقم نسبت به ارقام مشابه در دوره قبل رشد ۲۶ درصدی را نشان می‌دهد (روزنامه کیهان، ۸ خرداد ۱۳۶۷).

در زمان انتخابات هیچ حزب رسمی در ایران فعالیت نداشت. فعالیت حزب جمهوری اسلامی ده ماه قبل از برگزاری انتخابات دوره سوم تعطیل شد. پیش از این نیز امام خمینی رحمته الله علیه با انحلال سازمان مجاهدان انقلاب اسلامی موافقت نموده بودند (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۴ مهر ۱۳۶۵).

تنها دو تشکل معروف تهران به نام جامعه روحانیت مبارز تهران و مجمع روحانیون مبارز تهران و جامعه مدرسین در قم فعالیت می‌کردند. این تشکل‌ها بنا به فتوای امام خمینی رحمته الله علیه فقط می‌توانستند برای شهر مربوطه خود کاندیدا معرفی کنند.

مجمع روحانیون مبارز تهران پس از انشعاب از جامعه روحانیت مبارز در اولین اقدام انتخاباتی، لیست جداگانه‌ای از کاندیداهای مورد حمایتشان را ارائه نمودند که در دوازده مورد با لیست جامعه روحانیت مبارز تهران مشترک بود (روزنامه کیهان، ۱۷ فروردین ۱۳۶۷).

نتیجه انتخابات

میزان مشارکت مردم نسبت به دوره دوم افزایش داشت و بیش از ۱۷ میلیون نفر برای انتخاب ۲۷۰ نماینده در انتخابات شرکت کردند. تعداد نمایندگان منتخب در مرحله اول ۱۸۰ نفر بود که از این تعداد در تهران فقط ۱۴ نماینده حائز اکثریت مطلق شده و انتخاب بقیه نمایندگان به مرحله دوم انتخابات موکول گردید.

بیشتر منتخبان از تهران و شهرستان‌ها از لیست‌های ارائه شده توسط مجمع روحانیون مبارز تهران بودند و جامعه روحانیت مبارز تهران شکست سختی خورد (روزنامه کیهان، ۸ خرداد ۱۳۶۷).

مرحله دوم انتخابات نیز در اردیبهشت ۱۳۶۷ برگزار گردید. در مرحله دوم در تهران ۱۶ نفر انتخاب شدند. از این بین ۱۳ نفر از لیست کاندیداهای مجمع روحانیون مبارز تهران بودند و افراد شاخص جامعه روحانیت مبارز تهران در این انتخابات شکست خوردند.

قوانین و طرح‌های مهم مجلس سوم

قوانین مصوب در این دوره در زمینه‌های مختلف بودند ولی بیشتر آن‌ها به امور اقتصادی مربوط می‌شدند و تورم و گرانی این دوره، باعث اختلاف بین دولت هاشمی رفسنجانی و مجلس می‌شد.

برنامه ۵ ساله اول توسعه جمهوری اسلامی ایران و قانون بخش تعاونی از جمله قوانین دسته اول اقتصادی بودند که در این دوره به تصویب رسید

از میان طرح‌ها دو طرح از بقیه مهم‌تر بودند: اول طرح تثبیت تعداد کاندیداها در هر انتخابات و دوم طرح اصلاح موادی از قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی و الحاق مواردی به آن، که هر دوی آن‌ها باعث اختلاف دو جناح مهم آن روز کشور در مجلس و باعث واکنش‌هایی در خارج از مجلس و در سطح جامعه گردید.

در بررسی طرح تثبیت کاندیداها که برای متوقف کردن برگزاری انتخابات مجلس خبرگان رهبری توسط جناح اکثریت مجلس با قید سه فوریت تقدیم مجلس شده بود، نزاع‌های لفظی و فیزیکی در مجلس شورای اسلامی رخ داد. برای اولین بار، جناح اقلیت با ۵۵ نماینده در جلسه علنی مجلس حاضر نشد و باعث شد مجلس به حد نصاب نرسد و تعطیل شود که اولین تجربه آبستراکسیون اقلیت در مجلس محسوب می‌شد (مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی دوره سوم).

در یک جمع‌بندی کلی از مجلس سوم به نکات زیر می‌توان اشاره کرد.

انتخابات مجلس سوم تحت تاثیر دو حادثه مهم بود: اول انشعاب روحانیون مبارز تهران از تشکل جامعه روحانیت مبارز تهران و دوم شروع جنگ در شهرها و حملات هوایی و موشکی به مناطق مسکونی. اختلاف نظرهای شدید و بگومگوهای دو جناح اکثریت و اقلیت در برخی مسائل داخلی، مانند مسئله انتخابات نمایندگان خبرگان رهبری و نظارت شورای نگهبان بر انتخابات در اواخر این دوره، از ضعف‌های این دوره مجلس شورای اسلامی محسوب می‌شود.

۳-۴. دوره چهارم مجلس شورای اسلامی

روند انتخابات

انتخابات در فروردین ۱۳۷۱ برگزار شد اما گروه‌های سیاسی کشور تقریباً از یک سال قبل فعالیت‌های خود را برای حضور در انتخابات آغاز کرده بودند.

جرقه اصلی فعالیت‌ها و موضع‌گیری‌های انتخاباتی را باید انتشار تفسیر شورای نگهبان از اصل ۹۹ قانون اساسی دانست. شورای نگهبان به عنوان مفسر قانون اساسی اعلام کرد: نظارت مذکور در اصل ۹۹ قانون اساسی، استصوابی و شامل تمام مراحل اجرایی انتخابات از جمله تایید و رد صلاحیت کاندیداها می‌شود (جهان محمدی، ۱۳۸۹، ص ۵۸).

ثبت نام کاندیداها از اسفند ۱۳۷۰ آغاز گردید. شورای نگهبان قانون اساسی از میان ثبت‌نام کنندگان، صلاحیت ۳۲۴۳ را مورد تایید قرار داد. نکته اساسی، رد صلاحیت تعدادی از نمایندگان دوره‌های پیشین بود. پس از اعلام اسامی نامزدها مشخص گردید که ۵۸ نفر از نمایندگان دوره‌های گذشته مجلس، رد صلاحیت شده‌اند که ۴۰ نفر از آنان از نمایندگان دوره سوم مجلس بودند (روزنامه سلام، ۱۶ فروردین ۱۳۷۱).

پس از اعتراضات گسترده در نهایت ائتلاف خط امام در بیانیه‌ای اعلام کرد در اعتراض به رد صلاحیت بعضی از کاندیداها در انتخابات شرکت نخواهد کرد (همان، ۲۱ فروردین ۱۳۷۱).

جامعه روحانیت مبارز تهران به عنوان اصلی‌ترین گروه جناح راست از مدت‌ها قبل برای شرکت در انتخابات آماده شده بود و با توجه به شکست این جناح در انتخابات مجلس سوم، برای پیروزی در این انتخابات تمام تلاش خود را به کار بسته بود.

بحث حضور مجمع روحانیون مبارز تهران در انتخابات، به عنوان فراگیرترین تشکل جناح چپ، بحث داغ آن روزها بود. مجمع روحانیون با انتشار بیانیه‌ای اعلام کرد در انتخابات شرکت خواهد کرد (روزنامه سلام، ۲۱ فروردین ۱۳۷۱). از میان ۳۰ نامزد مورد حمایت این تشکل سه تن از آنان مشترکاً در لیست نامزدهای جامعه روحانیت مبارز قرار داشتند.

نتایج انتخابات

در این انتخابات در حدود ۱۹ میلیون نفر در انتخابات شرکت کردند که در حدود ۵۸٪ واجدین شرایط را شامل می‌شد. در تهران تنها دو نفر از کاندیداها توانستند حائز اکثریت مطلق آرا شوند و در مرحله اول به مجلس راه یابند و رقابت برای ۲۸ کرسی انتخابات در تهران به مرحله دوم کشیده شد (روزنامه سلام، ۲۹ فروردین ۱۳۷۱).

انتخابات مرحله دوم در اردیبهشت ۱۳۷۱ برگزار گردید و نتایج اولیه انتخابات، حاکی از پیروزی گسترده نامزدهای نزدیک به جامعه روحانیت مبارز تهران بود. در تهران نیز پس از برگزاری مرحله دوم انتخابات مشخص گردید که تمام لیست ۳۰ نفره جامعه روحانیت مبارز تهران به مجلس راه پیدا کرده‌اند که از این میان سه نفر به صورت مشترک در لیست مجمع روحانیون نیز وجود داشتند.

در مجموع جناح راست حدود ۱۲۰ کرسی ثابت را در اختیار داشت و جناح چپ ۴۰ نماینده و مستقل‌ها نیز حدود ۱۰۰ کرسی را در اختیار داشتند (سجادی پور، ۱۳۸۸، ص ۱۱۶).

طرح‌ها و لوایح مهم دوره چهارم

هم‌زمان با آغاز دومین سال مجلس دوره چهارم، انتخابات دوره ششم ریاست جمهوری برگزار و آیت‌الله هاشمی رفسنجانی با کسب بیش از ۱۰ میلیون رای مجدداً به ریاست جمهوری انتخاب گردید.

کابینه هاشمی رفسنجانی به مجلس معرفی گردید که در نهایت ۲۲ نفر از وزیران از مجلس رای اعتماد گرفته و نوبت‌بخش وزیر پیشنهادی اقتصاد و دارایی نتوانست از مجلس رای اعتماد بگیرد که این مسئله و اختلاف آرای معنادار برخی وزرای کابینه که از طیف نزدیک به هاشمی رفسنجانی محسوب می‌شدند، نشان از اختلافات درونی جناح اکثریت داشت و با انتصاب نوبت‌بخش به معاونت اقتصادی دولت، اولین گام‌های اختلاف هاشمی رفسنجانی با اکثریت مجلس بروز کرد که در نهایت به تشکیل حزب کارگزاران در اواخر مجلس چهارم منجر گردید.

در سال پایانی مجلس چهارم، اتفاقی تعیین‌کننده در صحنه سیاسی ایران رخ داد که زمینه شکل‌گیری حزب جدیدی را در ایران فراهم ساخت. اواخر سال ۱۳۷۴ بیانیه ۱۶ نفره‌ای منتشر گردید که به امضای ده وزیر، چهار معاون وزیر، رئیس کل بانک مرکزی و شهردار تهران رسیده بود که بر حمایت عملی از دولت هاشمی رفسنجانی و طرح‌های توسعه محور تاکید شده بود.

۳-۵. دوره پنجم مجلس شورای اسلامی

مجلس پنجم شورای اسلامی، از مجالس خاص و حساس تاریخ جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. مجلس پنجم (۱۳۷۹-۱۳۷۵) مصادف و مقارن با دو دولت سازندگی و دولت اصلاحات بوده که این امر بر حساسیت و اهمیت مجلس آن می‌افزاید. در این دوره شاهد رقابت شدید سیاسی میان برخی از احزاب سیاسی هستیم که با وجود انزوای سیاسی جریان چپ و خودداری مجمع روحانیون مبارز از ارائه لیست انتخاباتی، مشارکت مردم در این انتخابات بالا بود.

روند انتخابات و نتایج آن

با آغاز ثبت‌نام، تعداد ۵۳۶۵ نفر داوطلب در ۱۹۶ حوزه انتخابیه ثبت‌نام کردند که این تعداد نسبت به دوره‌های گذشته از رشد زیادی برخوردار بود. ثبت‌نام‌کنندگان رشدی برابر ۶۵/۹٪ نسبت به دوره چهارم، ۱۶۸/۳٪ نسبت به دوره سوم، ۲۳۶٪ نسبت به دوره دوم و ۶۱/۷٪ نسبت به دوره اول داشتند (روزنامه همشهری، ۷ خرداد ۱۳۷۷).

انتخابات مجلس پنجم شورای اسلامی، طی دو مرحله در اسفند ۱۳۷۴ و فروردین ۱۳۷۵ برگزار گردید. در این انتخابات مشارکت ۷۱/۲۰٪ مردم اتفاق افتاد که این میزان مشارکت بالاترین میزان مشارکت در طول همه ادوار مجالس پس از انقلاب محسوب می‌شد (عیوضی، ۱۳۸۵: ۱۴۱).

رقابت احزاب و گروه‌ها در انتخابات مجلس پنجم

انتخابات مجلس پنجم با بالاترین نرخ میزان مشارکت در حالی برگزار گردید که یکی از دلایل عمده حضور گسترده مردم در صحنه انتخابات، رقابت انتخاباتی میان احزاب و گروه‌های سیاسی و تبلیغات وسیع انتخاباتی میان این گروه‌ها بود:

الف. جناح راست

جناح راست برنامه‌ریزی خود را از اواخر سال ۱۳۷۳ شروع کرد. این جناح در انتخابات با کارگزاران سازندگی به ائتلاف نرسید و حاضر به معرفی سران شاخص آن‌ها در لیست خود نشد و در نهایت توانست به اکثریت نسبی دست یابد و بالغ بر ۱۰۵ تا ۱۴۰ نماینده را به مجلس بفرستد.

ب. جناح چپ

مجمع روحانیون مبارز با تأکید بر نامساعد بودن فضا برای مشارکت در انتخابات و در اعتراض به رد صلاحیت کاندیداهای آن‌ها، از معرفی کاندیدا خودداری نموده و لیستی را ارائه نکرد ولی مردم را به شرکت در انتخابات دعوت کرد.

ج. کارگزاران سازندگی

زمینه پیدایش این حزب به سال ۱۳۷۴ و جریان انتخابات مجلس پنجم برمی‌گردد. هاشمی رفسنجانی، نامه‌ای به جامعه روحانیت نوشت و از آن‌ها خواست برای رفع اختلاف‌ها نام پنج نفر از افرادی را که اختلاف بر سر آنها بود، در فهرست خود قرار دهند و در عوض همکاران رئیس‌جمهور از دادن لیست خودداری کنند. اما این پیشنهاد از سوی جامعه روحانیت مبارز رد شد. کارگزاران سازندگی در انتخابات مجلس پنجم با ارائه فهرست مستقل به شور و نشاط این انتخابات در غیبت مجمع روحانیون مبارز افزود.

د. جمعیت دفاع از ارزش‌ها

در هنگامه اختلاف بین جناح راست و کارگزاران سازندگی، جمعیت دفاع از ارزش‌های انقلاب اسلامی، فهرستی مشترک از افراد ارزشی تمام جناح‌ها را برای مجلس معرفی کردند (خواجه سروی، ۱۳۸۲، ص ۳۵۷).

ترکیب سیاسی مجلس پنجم

مجلس پنجم با ترکیبی از جناح‌های راست، چپ، کارگزاران و مستقل‌ها تشکیل شد اما با این وجود، جناح راست از اکثریت نسبی برخوردار بود. نمایندگان جناح راست با تعدادی بالغ بر ۱۰۵ تا ۱۴۰ نماینده، کارگزاران سازندگی و گروه‌های خط امام مجموعاً با حدود ۱۱۰ نماینده و مستقل‌ها با حدود ۳۰ تا ۴۰ نماینده در مجلس حضور داشتند.

عملکرد مجلس پنجم

از رخدادهای سیاسی مهم این دوره، انتخابات هفتم ریاست جمهوری بود که به پیروزی خاتمی و جریان چپ منجر گردید و نوع تعامل مجلس پنجم با اکثریت جناح راست با دولت نیز می‌تواند مورد توجه و دقت قرار گیرد.

در مرداد ۱۳۷۶ نمایندگان مجلس پنجم پس از ساعت‌ها بحث و گفتگو پیرامون تقاضای رای اعتماد به کابینه دولت خاتمی، به تمامی ۲۲ وزیر پیشنهادی رای اعتماد دادند. هرچند وزرای پیشنهادی کشور و فرهنگ و ارشاد اسلامی با کمترین میزان آرا از مجلس رای اعتماد گرفتند.

استیضاح وزیر کشور

استیضاح وزیر کشور از رخدادهای مهم سیاسی دوره پنجم محسوب می‌شد. هنوز ۱۰ ماه از وزارت عبدالله نوری به عنوان وزیر کشور نگذشته بود که در خرداد ۱۳۷۷ تعدادی از نمایندگان مجلس خواستار استیضاح عبدالله نوری به دلیل عزل و نصب‌های گسترده و برخورد جناحی با مسائل کشور شدند.

در جلسه استیضاح بحث‌های جنجالی در بین مخالفان و موافقان مطرح گردید. در پایان از مجموع ۲۶۵ رای، آرا موافق استیضاح ۱۳۷، مخالف استیضاح ۱۱۷ و ممتنع ۱۱ رای بود.

بنابراین عبدالله نوری نتوانست رای اعتماد مجلس را کسب کند (کارنامه مجلس دوره پنجم، سال دوم).

استیضاح وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی

استیضاح مهاجرانی نیز از دیگر وقایع مجلس بود. پس از بحث‌های طولانی رای‌گیری به عمل آمد که از ۲۶۳ رای، ۱۲۱ رای موافق استیضاح، ۱۳۵ رای مخالف و ۷ رای ممتنع بود، بنابراین استیضاح رای نیاورد و وی به عنوان وزیر باقی ماند (کارنامه مجلس شورای اسلامی دوره پنجم، سال دوم).

نتیجه

در مجموع عملکرد مجلس پنجم مثبت و فارغ از درگیری‌های جناحی بود. در عین حال مجلس تلاش کرد ضمن همکاری با دولت سازندگی و اصلاحات به مسئولیت‌های قانونی خود عمل کند که نمونه آن را در استیضاح وزیر کشور و وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی شاهد بودیم. بنابراین می‌توان گفت مجلس پنجم با رویکردی ملی به مسائل می‌نگریست و سعی داشت فارغ از اختلافات سیاسی در جهت حل مشکلات کشور عمل کرده و با سایر قوا و نهادهای اصلی نظام تعامل و همکاری سازنده‌ای داشته باشد (خسرو شیری، ۱۳۹۲: ۲۴۱).

۶-۳. دوره ششم مجلس شورای اسلامی

انتخابات در بهمن ۱۳۸۷ برگزار و از مجموع حدود ۳۹ میلیون واجد شرایط رای دادن، بالغ بر ۲۶ میلیون نفر در انتخابات شرکت کردند.

جبهه دوم خرداد توانست در اکثریت مطلق حوزه‌های انتخابیه پیروز شود. در تهران فهرست جبهه مشارکت ایران اسلامی توانست ۹۰ درصد کرسی‌های نمایندگی این حوزه را کسب کند.

رخدادهای مهم دوره ششم مجلس شورای اسلامی

در خرداد ۱۳۷۹ تعداد ۱۵۰ نفر از نمایندگان در نامه‌ای به رییس قوه قضائیه خواستار رفع توقیف از مطبوعات شدند. که در مرداد همان سال با حکم حکومتی رهبر معظم انقلاب، طرح تغییر قانون مطبوعات از دستور کار مجلس شورای اسلامی کنار گذاشته شد.

رد اعتبارنامه برخی نمایندگان مجلس شورای اسلامی که در دور دوم انتخابات به مجلس راه یافته بودند از دیگر بحث‌های جنجالی مجلس ششم بود.

در دی ۱۳۸۲ جمعی از نمایندگان مجلس شورای اسلامی در اعتراض به رد صلاحیت خود برای انتخابات دوره هفتم مجلس شورای اسلامی دست به تحصن زدند. و در بهمن ۱۳۸۲ نیز تعداد ۱۰۸ نفر از نمایندگان اصلاح طلب مجلس ششم، در اعتراض به رد صلاحیت خود در انتخابات مجلس شورای اسلامی، متن استعفا نامه خود را تقدیم هیات ریسه مجلس کردند.

نتیجه

مجلس ششم نیز یکی از مجالس حزبی جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌گردد که یک جناح سیاسی دارای اکثریت مطلق در آن می‌باشد. طبیعی است که حزب اکثریت قادر به تصویب لوایح و تقدیم طرح‌های مطلوب خود خواهد بود. اما آن چه در این مجلس بیش از هر چیز به چشم می‌خورد، افراط و تفریط و اصرار در تصویب برخی قوانین جنجالی که گاه با حکم حکومتی رهبر معظم انقلاب و گاه با رد شورای نگهبان ناتمام ماند و در انتهای دوره ششم نیز

با تحسن و استعفای دسته‌جمعی برخی نمایندگان فراکسیون اکثریت مجلس، تنش‌های سیاسی به اوج خود رسید و نتیجه آن در انتخاب بعدی مردم در مجلس دوره هفتم مشاهده شد که حزب اکثریت به حزب اقلیت تبدیل شد و اقلیت مجلس ششم نیز دارای اکثریت در مجلس هفتم گردیدند.

۷-۳. دوره هفتم مجلس شورای اسلامی

روند انتخابات

فرآیند برگزاری انتخابات مجلس هفتم در شرایط خاص رقم خورد. در پی رد صلاحیت تعداد زیادی از نمایندگان مجلس دوره ششم و تحسن و استعفای دسته‌جمعی آن‌ها، سایه این اختلافات و نزاع‌ها به برگزاری انتخابات دوره هفتم نیز کشیده شد.

در طی ثبت نام کاندیداها بالغ بر ۸ هزار نفر در سراسر کشور ثبت نام کردند (سایت اطلاع‌رسانی وزارت کشور) و پس از پایان مهلت قانونی بررسی صلاحیت‌ها توسط شورای نگهبان، تعداد ۵۴۵۰ نفر از ۷۹۰۰ کاندیدای ثبت‌نام‌نموده تایید صلاحیت شدند (خبرگزاری فارس، ۱۱ بهمن ۱۳۸۲).

پس از اعلام نتایج صلاحیت داوطلبان هفتمین دوره مجلس و مشخص شدن ردصلاحیت ۸۰ نفر از نمایندگان فعلی دوره ششم، فضایی پر تنش و اقدامات بی‌سابقه رخ داد که فضای انتخابات دوره هفتم را در شرایطی متفاوت با انتخابات‌های گذشته قرار داد و به آن حساسیتی خاص داد.

احزاب و گروه‌ها و انتخابات مجلس هفتم

علی‌رغم همه نزاع‌ها و جنجال‌هایی که رخ داد، گروه‌ها و احزاب سیاسی مختلف در این انتخابات شرکت کرده و به ارائه فهرست کاندیداهای خود در سراسر کشور اقدام کردند.

مجمع روحانیون مبارز، به طور رسمی ورود خود را به عرصه رقابت‌های انتخاباتی اعلام کرد. اقدام مجمع روحانیون منجر به حضور برخی دیگر از گروه‌های عمده جبهه دوم خرداد گردید.

حزب همبستگی اعلام کرد در سراسر کشور ۴۰ کاندیدای جدی دارد و در حوزه‌هایی که کاندیدا ندارد نیز به کاندیداهای مستقل کمک خواهد کرد (پایگاه اطلاع رسانی وزارت کشور: ۱۹ بهمن ۱۳۸۲). حزب کارگزاران سازندگی نیز اعلام کرد از ارائه لیست مستقل خودداری خواهد کرد اما در انتخابات شرکت خواهد کرد (روزنامه همبستگی، ۲۵ بهمن ۱۳۸۲).

ائتلاف‌های انتخاباتی مجلس هفتم

الف. ائتلاف برای ایران

هشت گروه جبهه دوم خرداد با صدور اطلاعیه‌ای خبر از ائتلافی با عنوان ائتلاف برای ایران دادند. ائتلاف برای ایران در تهران ۲۶ نفر را به عنوان کاندیدای خود معرفی کرد و تعداد کاندیداهای خود را در سراسر کشور از ۱۹۱ نفر به ۲۰۳ نفر افزایش داد (خبرگزاری ایلنا، ۲۷ بهمن ۱۳۸۲).

ب. ائتلاف‌های اصولگرایان و مستقلین

ائتلاف آبادگران ایران اسلامی به صورت عمده در تهران فعالیت می‌کرد و در سایر حوزه‌ها با عناوین دیگر فعال بود. این ائتلاف در واقع لیست شورای هماهنگی نیروهای انقلاب اسلامی محسوب می‌شد (اسماعیلی، ج ۲، ۱۳۸۴، ص ۹۹۹).

ائتلاف خدمت‌گزاران مستقل ایران اسلامی نیز در این انتخابات فعال بود. این ائتلاف درصدد مطرح نمودن جریان سوم بود و محور آن دکتر محسن رضایی به شمار می‌آمد. این ائتلاف ضمن ارائه لیست ۳۰ نفره در تهران، برای بیش از ۱۰۰ حوزه انتخابیه در سراسر کشور نیز کاندیدا معرفی کرد (خبرگزاری فارس، ۲۳ بهمن ۱۳۸۲).

احزاب و گروه‌هایی هم بودند که انتخابات را تحریم کرده و اعلام کردند در این انتخابات شرکت نخواهند کرد که از جمله آن‌ها عبارتند از: حزب مشارکت ایران اسلامی، سازمان مجاهدین انقلاب، مجمع محققین و مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر تحکیم وحدت، نهضت آزادی و ...

نتایج انتخابات

علی‌رغم همه تبلیغات منفی برای جلوگیری از حضور مردم در انتخابات بالغ بر ۲۳ میلیون نفر از واجدان حق رای در انتخابات شرکت کردند که حضور ۵۱/۲۱٪ مردم را نشان می‌داد.

نکته قابل توجه این است که برای دومین بار پس از انقلاب، رئیس فراکسیون اقلیت مجلس پیشین به عنوان رییس مجلس دوره بعد انتخاب گردید. در مجلس سوم، ناطق نوری رییس فراکسیون اقلیت بود که در مجلس چهارم به عنوان رییس مجلس انتخاب گردید. دکتر حداد عادل نیز در مجلس ششم رییس فراکسیون اقلیت بود و در مجلس هفتم به عنوان رییس مجلس انتخاب گردید.

رخدادهای سیاسی مهم مجلس هفتم

اولین تعامل اکثریت اصول‌گرای مجلس با دولت اصلاحات در معرفی وزیر جدید رفاه و تامین اجتماعی رقم خورد که در پی آن وزیر با ۱۳۲ رای سفید و ۱۱۳ رای کبود و ۱۴ رای زرد از مجلس رای اعتماد گرفت.

طرح استیضاح وزیر راه و ترابری مورد بررسی قرار گرفت که در نتیجه از مجموع ۲۵۸ رای ماخوذه، ۱۸۸ رای موافق استیضاح، ۵۸ رای مخالف استیضاح و ۹ رای ممتنع داده شد و وزیر راه نتوانست از مجلس رای اعتماد بگیرد (کارنامه مجلس شورای اسلامی دوره هفتم، سال اول).

نتیجه

مجلس هفتم در حالی آغاز به کار کرد که دولت اصلاحات آخرین سال‌های فعالیت خود را سپری می‌کرد. از سوی دیگر در میانه این مجلس، دولت نهم با شعارهای اصول‌گرانه‌ای که قاطبه مجلس هفتم داده بودند، بر سر کار آمد. با نگاهی به تعامل مجلس با هر دوی این دولت‌ها و مقایسه آن‌ها با یکدیگر، هویداست که نحوه برخورد مجلس با آن‌ها، تفاوت چندانی نداشت.

دوری مجلس هفتم از جناح‌گرایی وقتی آشکار می‌شود که بدانیم این مجلس بعد از معرفی وزیرای دولت نهم علی‌رغم هم‌جهتی با دولت، مصالح جناحی را کنار نهاد و به بعضی وزرای پیشنهادی دولت احمدی‌نژاد رأی اعتماد نداد. با مقایسه این عمل مجلس هفتم با اقدام مجلس ششم در قبال کابینه خاتمی می‌توان گفت، مجلس هفتم نقطه پایانی بر دوران سیاسی کاری مجلس ششم بود.

۸-۳. دوره هشتم مجلس شورای اسلامی

انتخابات در اسفند سال ۱۳۸۶ برگزار شد. در مرحله اول از ۲۰۵ کرسی (آرای ۳ حوزه انتخابیه باطل شد). ۲۹ نامزد انتخاباتی اصلاح طلب معادل ۱۴ درصد، ۱۵۳ نامزد انتخاباتی اصول‌گرا معادل ۷۴/۵۵ درصد و ۲۳ نامزد انتخاباتی مستقل معادل ۱۱/۵ درصد به مجلس هشتم راه یافتند. لازم به ذکر است درصد مشارکت مردم در انتخابات دور هشتم مجلس ۵۱٪ بود.

نتیجه‌گیری

در عصر جمهوری اسلامی ایران به دلیل آزادی گروه‌ها و احزاب سیاسی و شکل‌گیری تجربه انتخابات آزاد، گروه‌های سیاسی به اقدامات سیاسی پرداختند و به مرور زمان دریافتند که باید بیش از گذشته به فکر جلب آرای مردم از طریق توجه به منافع و خواسته‌های مردم باشند. مردم و گروه‌های سیاسی موجود نیز، ضرورت فعالیت سیاسی را بیشتر درک کردند. لذاست که از سال ۱۳۶۸ گروه‌های سیاسی برای فعالیت از وزارت کشور مجوز دریافت نمودند. در سال ۱۳۶۸ به عنوان سال آغاز اعطای مجوز، ۶ حزب از وزارت کشور مجوز دریافت کردند و در سال ۱۳۷۶ تعداد احزاب دارای مجوز به ۴۳ حزب رسید.

در این دوران با گذشت یک دهه از انقلاب و شرایط خاص پس از جنگ و برگزاری ۱۱ دوره انتخابات مختلف و کسب تجربیات جدید، رفتار انتخاباتی مردم روند تازه‌ای را آغاز کرد. در این دوران رفتار انتخاباتی از حالت تاییدگرا و حمایتی خارج می‌شود و به سمت آگاهانه‌تر شدن و محاسبه و ارزیابی در عملکردها پیش می‌رود.

مشارکت مردمی از حدود ۵۸٪ در انتخابات دوره چهارم مجلس شورای اسلامی به نرخ بی‌سابقه ۷۱٪ در دوره پنجم می‌رسد که این نرخ مشارکت در فضایی کمابیش رقابتی میان گروه‌های سیاسی موجود و گروه نوپای کارگزاران اتفاق می‌افتد.

میزان تبلیغات از جانب گروه‌های فعال در انتخابات پنجمین دوره مجلس شورای اسلامی به عنوان یک نقطه عطف، موید این مطلب است که هرگاه رقابت گروه‌ها در انتخابات جدی‌تر باشد، میزان مشارکت مردم نیز بیشتر خواهد شد.

در انتخاباتی مانند انتخابات مجلس شورای اسلامی که انتخاب شوندگان باید در آن به بیش از یک نامزد رای دهند به فعالیت گروه‌ها نیاز بیشتری است. تحقیقی در مورد انتخابات مجلس پنجم شورای اسلامی نشان می‌دهند که افرادی که به صورت نامزد منفرد تبلیغات کرده بودند در مقایسه با کسانی که به صورت مشترک تبلیغ کرده بودند رای کمتری آوردند (محسنیان راد، ۱۳۷۸، ص ۱۹۴). در این میان داشتن سابقه فعالیت در گروه‌ها و تشکل‌های با فعالیت منسجم، بسیار راه‌گشا می‌باشد.

در سال‌های ۱۳۷۶ به بعد که دور جدیدی از عمر نظام جمهوری اسلامی ایران رقم می‌خورد، با انتخابات هفتمین دوره ریاست جمهوری و شور و شوق ناشی از آن آغاز گردید و نامزد منتخب مردم برخلاف دوره‌های قبل، نه با شعارهای اقتصادی، بلکه با شعارهای سیاسی وارد میدان رقابت شده بود و این نشان دهنده رشد سیاسی قابل توجه در میان رای دهندگان است.

چنین است که با آغاز این دوره، شاهد رشد کمی احزاب با سرعتی بیش از دوران قبل می‌باشیم. از سال ۱۳۶۸ که آغاز فعالیت رسمی احزاب به شمار می‌رود تا سال ۱۳۷۶ مجموعاً

۴۳ حزب دارای مجوز رسمی، وجود دارند اما این آمار پس از دو سال از انتخابات دوم خرداد ۱۳۷۶، به میزان ۱۱۴ حزب دارای مجوز می‌رسد که رشد افزاینده‌ای محسوب می‌گردد.

انتخابات دوره ششم مجلس شورای اسلامی در ابتدای این دوره با نرخ مشارکت ۶۹٪ به عنوان دومین نرخ بالای مشارکت در عصر جمهوری اسلامی تا این مقطع محسوب می‌گردد.

احزاب موسوم به جبهه دوم خرداد در انتخابات مجلس شورای اسلامی، توانستند با اکثریت قاطع در سراسر کشور نامزدهای خود را به مجلس شورای اسلامی گسیل دهند.

به دلیل برخی مسائل از جمله درگیری‌های سیاسی و تشنج‌ها و نزاع‌های پی‌درپی که مردم را دچار سرخوردگی نیز کرده بود و به دلیل رد صلاحیت‌های گسترده نمایندگان فعلی مجلس و کاهش رقابت سیاسی جدی در عرصه انتخابات دوره هفتم مجلس شورای اسلامی، شاهد کاهش نرخ مشارکت از ۶۹٪ در دوره ششم به ۵۱٪ در مجلس هفتم هستیم که علاوه بر کاهش میزان مشارکت به تغییر اکثریت مجلس نیز منجر شد و آغاز تسلط جریان راست یا اصول‌گرایان بر قوه مقننه و استمرار آن در مجلس هشتم و نهم مجلس شورای اسلامی گردید.

با هدف رفع کاستی‌های موجود در فرآیند انتخابات و قانون‌گذاری و ارتقای نظام مدیریتی کشور، پیشنهاد می‌شود: یک: فراهم آوری زمینه شکل‌گیری سلايق مختلف سیاسی در قالب احزاب رسمی. دو: نقش‌دهی احزاب در ارائه برنامه‌ها و مدل‌های توسعه. سه: فعال کردن احزاب در انتخابات با ارائه برنامه مشخص و معرفی کاندیدا به مردم. چهار: فراهم کردن زمینه رقابت جدی بین احزاب در انتخابات. پنج: ارتقای جایگاه مجلس در جهت تصویب قوانین و رای به وزرای پیشنهادی و اعمال نظارت پارلمانی از طریق پشتیبانی فکری احزاب متناسب با حضور آنها در مجلس.

فهرست منابع

۱. امام خمینی (۱۳۷۹)، صحیفه امام، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام.
۲. اسماعیلی، بهمن (۱۳۸۴)، انتخابات مجلس هفتم، ۲ جلدی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۳. بشیریه، حسین (۱۳۸۲)، جامعه‌شناسی سیاسی، چاپ نهم، تهران: نشرنی.
۴. جهان محمدی، رضا (۱۳۸۹)، مجلس شورای اسلامی دوره سوم، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۵. خسروشیری، علی (۱۳۹۲)، مجلس شورای اسلامی دوره پنجم، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۶. خواجه سروی، غلامرضا (۱۳۸۲)، رقابت سیاسی و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۷. روابط عمومی مجلس شورای اسلامی (۱۳۶۱)، آشنایی با مجلس شورای اسلامی، چاپ دوم، تهران: روابط عمومی مجلس شورای اسلامی.
۸. روابط عمومی مجلس شورای اسلامی (بی‌تا)، کارنامه مجلس شورای اسلامی، دوره اول تا دوره هشتم مجلس شورای اسلامی، تهران: روابط عمومی مجلس شورای اسلامی.
۹. دوورژه، موریس (۱۳۵۷)، احزاب سیاسی، ترجمه رضا علومی، تهران: امیرکبیر.
۱۰. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، لغتنامه دهخدا، ج ۶، چاپ دوم، تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران.
۱۱. سجادی پور، هادی (۱۳۸۸)، مجلس شورای اسلامی دوره چهارم، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۲. عیوضی، محمد رحیم (۱۳۸۵)، مشارکت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۳. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۰)، تهران: نشر روزنه.
۱۴. محسنیان راد، مهدی (۱۳۷۸)، مشارکت سیاسی، احزاب، انتخابات، تهران: سفیر.
۱۵. مدیرشانه چی، محسن (۱۳۷۵)، احزاب سیاسی ایران، تهران: موسسه فرهنگی رسا.
۱۶. معین، محمد (۱۳۷۷)، فرهنگ فارسی، چاپ بیست و ششم، تهران: امیرکبیر.
۱۷. خبرگزاری ایلنا و خبرگزاری فارس.
۱۸. روزنامه‌های اطلاعات، ایران، جمهوری اسلامی، سلام، کیهان، همبستگی، همشهری.